

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

KƏND TƏSƏRRÜFATINDA KİÇİK SAHİBKARLIĞIN STİMULLAŞDIRILMASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

İxtisas: 5308.01 - Ümumi iqtisadiyyat
5312.01 - Sahə iqtisadiyyatı
Elm sahəsi: İqtisad elmləri
İddiaçı: **Elnurə Misir qızı Xudaverdiyeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Gəncə – 2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Veysəl Seyfəl oğlu Əyyubov

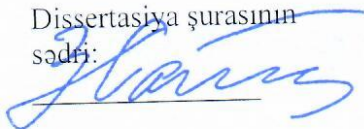
Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Pəri Əmirəhməd qızı Həsənova

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Vüqar Ağamusa oğlu İsmayılov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Yeganə Əziz qızı Abbasova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti və Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin ED 2.42 Birgə dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:

AMEA-nın həqiqi üzvü, i.e.d., professor
Ziyad Əliabbas oğlu Səmədzadə

Dissertasiya şurasının elmi
katibi:

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Pərvin Elman qızı Muxtarova

Elmi seminarın sədri:

iqtisad elmləri doktoru, professor

Məhərrəm Cəlal oğlu Hüseynov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Aqrar sahədə sahibkarlığa əsaslanan kiçik təsərrüfatçılıq formaları iqtisadi inkişafın bütün mərhələlərində əhalinin ərzaq və digər kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Qəbul olunmuş “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, “Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”, “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”, “Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişafına dair 2017-2022-ci illər üçün Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” kimi qanunvericilik sənədlərində də kiçik sahibkarlıq və onun inkişafının stimullaşdırılması məsələləri diqqət mərkəzində saxlanılır.

Aqrar sahədə kiçik təsərrüfatçılıq formalarının əhəmiyyəti kənd təsərrüfatı istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi ehtiyatlarının və istehsal resurslarından tam şəkildə istifadə yollarının müəyyənəndirilməsinin zəruriliyi ilə özünü biruzə verir. Hazırda kiçik təsərrüfat formalarının daha səmərəli fəaliyyət göstərməsi və lazımi iqtisadi inkişaf səviyyəsinin təmin edilməsi onların yeni fəaliyyət mexanizminin tapılması üçün əsas olmalıdır. Bu baxımdan prioritet istiqamətlərin müəyyənəndirilməsi insanların həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına və məşğulluğunun artırılmasına yönələn sosial-iqtisadi siyasətin təkmilləşdirilməsinə, kənd yerlərində fəaliyyət göstərən kiçik təsərrüfatçılıq subyektlərinin dayanıqlılığının təmin olunmasına, zəruri informasiya bazasının yenilənməsi və yayılmasının təmin edilməsi hesabına aqrar turizmin inkişafına əlverişli şərait yaradır.

Kənd təsərrüfatında sahibkarlığa əsaslanan kiçik təsərrüfat formalarında gəlirlilik səviyyəsinin, məhsul istehsalının və yerli resurslardan istifadənin səmərəliliyinin artırılması onlara dövlət dəstəyi üzrə tendensiylərin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması ilə şərtlənir. Bu

məqsədlə zəruri şəraitin yaradılması kiçik təsərrüfatçılıq subyektlərinin digər təsərrüfatlarla qarşılıqlı əlaqələrinin təmin edilməsinə yönəldilməklə yalnız kənd ərazilərinin deyil, həmçinin ölkənin bütün sosial-iqtisadi sistemin uzunmüddətli dayanıqlı inkişafını təmin etməyə imkan verir.

Qeyd edilənlərin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Ali Baş Komandan Cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə işğaldan azad edilmiş və xüsusilə kənd təsərrüfatı üçün yararlı olan ərazilərdə reallaşdırılmasına real imkanlar var. Bu ərazilər aqrar sahənin inkişafı baxımından son dərəcə əhəmiyyətli olmaqla müxtəlif təsərrüfatçılıq subyektlərinin əlaqəli şəkildə inkişafı üçün mühüm perspektivlər vəd edir.

Bildiyimiz kimi, hazırda bir sıra dünya ölkələrində geniş yayılmış və COVID-19 adlandırılan yeni növ koronavirusun səbəb olduğu infeksiya xəstəlik ölkəmizdən də yan keçməmişdir. Belə bir şəraitdə, bir sıra qabaqcıl ölkələrdə olduğu kimi, Respublikamızda da mümkün iqtisadi itkilərin qarşısının alınması və sahibkarlıq subyektlərinə dəstək məqsədi ilə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 19 mart tarixli 1950 nömrəli Sərəncamının 10.2-ci bəndinin icrası ilə bağlı Nazirlər Kabineti tərəfindən “Koronavirus pandemiyasının və bundan irəli gələrək dünya enerji və səhm bazarlarında baş verən kəskin dalğalanmaların Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına, makroiqtisadi sabitliyə, ölkədə məşğulluq məsələlərinə və sahibkarlıq subyektlərinə mənfi təsirinin azaldılması ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında” Tədbirlər Planı təsdiq edilmişdir. Qeyd edilənlər aqrar iqtisad elmində kiçik sahibkarlığın stimullaşdırılması probleminin aktuallığını və tədqiq olunmasının zəruriliyini təsdiq edir.

Aqrar sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin problemlərin həllinin elmi təminatı istiqamətində geniş iqtisadi tədqiqatlar aparılmışdır. Həmin tədqiqatlarda sahibkarlığın inkişafının müxtəlif cəhətləri iqtisadçı alimlərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Respublikamızın iqtisadçı alimlərindən Z.Ə.Səmədzadə, İ.H.İbrahimov, A.K.Ələsgərov, Ə.Ç.Verdiyev, S.V.Salahov, R.Ə.Balayev, G.Ə.Gənciyev, R.B.Əliyev, B.X.Ataşov, M.C.Hüseynov, V.S.Əyyubov, İ.H.Aliyev, V.H.Abbasov, O.Q.Məmmədli və başqaları bu baxımdan kifayət qədər geniş aspektdə tədqiqatlar aparmışlar. Xarici ölkə alimlərindən

A.A.Şutkov, A.F.Serkov, A.M.Xodaçək, A.V.Qordeev, V.A.Dobrinin, V.Q.Fedotova, A.Kolesnikov, L.Kolesnikova, V.Afanasyev, L.İ.Xolod, S.Stroev, Y.S.Starostin, R.Kantilyon, A.Smit, J.B. Sey, Y.A.Şumpeter, Q.Şmoller, M.Veber, V.Zombart və digərləri də sahibkarlığın inkişafı məsələlərini geniş şəkildə araşdırmışlar.

Lakin aparılan tədqiqatların kompleks xarakter daşımaması müasir dövrdə aqrar sahədə kiçik sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılması, dayanıqlığının təmin olunması sahəsində elmi təminatın daha sistemli reallaşdırılması zərurətini ortaya qoyur.

Qeyd olunanlar nəzərə alınmaqla, dissertasiya işi fundamental araşdırmaya ehtiyacı olan tətqiqat işi kimi baxıla bilər, və bu amillər tətqiqat işinin mövzusunun aktuallığını ifadə edir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqat obyektini kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən kiçik sahibkarlıq qurumları - fərdi sahibkar, ailə kəndli və ev təsərrüfatları təşkil edir. Tədqiqatın predmeti kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlığın stimullaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi məsələləridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi kiçik sahibkarlığın formalaşması və inkişafının nəzəri-metodoloji əsaslarını araşdırmaqdan, aqrar sahədə kiçik sahibkarlığın stimullaşdırılması vəziyyətini təhlil etməkdən, bu sahədə mövcüd problemləri müəyyən etməkdən, onların aradan qaldırılması və kiçik sahibkarlığın inkişafının dayanıqlığının təmin olunması ilə bağlı elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir.

Bununla bağlı olaraq tədqiqat işində qarşıya qoyulan vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyət mexanizminin araşdırılması;
- stimullaşdırıcı amillərin kiçik sahibkarlığın inkişafına təsirinin müəyyənəşdirilməsi;
- kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlıq qurumlarının maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı təkliflərin işlənilib hazırlanması;
- kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlıq subyektlərinə dövlət dəstəyinin başlıca istiqamətlərinin qiymətləndirilməsi;
- aqrar sahədə biznes və kiçik sahibkarlığın inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsi;

- kiçik sahibkarlıq subyektlərinin stimullaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın metodları. Qarşıya qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirmək üçün tədqiqat işində iqtisadi təhlilin müqayisəli təhlili, qruplaşdırma, analiz, sintez, riyazi-statistik və digər üsullardan istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Müdafiəyə təqdim olunan əsas müddəalar aşağıda qeyd olunanlarla xarakterizə olunur:

- kiçik sahibkarlığın formalaşması və stimullaşdırılması və inkişafı ilə bağlı elmi ideya və fikirlərin ümumiləşdirilməsi;

- kiçik sahibkarlığın xüsusiyyətlərinin araşdırılması, bu xüsusiyyətlərin kiçik sahibkarlığın inkişafına təsirinin müəyyənləşdirilməsi;

- kiçik sahibkarlığa təsir edən daxili və xarici mühit amillərinin müəyyənləşdirilməsi;

- kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması mexanizmlərinin araşdırılması;

- kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlığın inkişafının mövcud vəziyyətinin tədqiqi;

- kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlığın dayanıqlı inkişafının təmin olunması istiqamətlərinin araşdırılması.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- aqrar sahədə kiçik sahibkarlığın inkişafına rəqabət, investisiya mühiti, risk və s. kimi mühüm amillərin təsiri müəyyən edilmiş;

- kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlığın inkişaf xüsusiyyətləri müəyyən edilmiş;

- kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlığa əsaslanan fərdi sahibkar, ailə kəndli və ev təsərrüfatları inkişaf prioritetləri müəyyən edilmiş;

- aqrar biznesin və kiçik sahibkarlığın qarşılıqlı əlaqələrinin inkişaf perspektivləri müəyyənləşdirilmiş;

- kiçik sahibkarlıq qurumlarının daxili və xarici bazarlara çıxış imkanlarının genişləndirilməsi ilə bağlı stimullaşdırıcı tədbirlərin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş;

- kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlıq subyektlərinin dayanıqlı inkişafını təmin edən tədbirlər müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri müddəalarından kiçik sahibkarlığın inkişafı məqsədilə hazırlanan strateji istiqamətlərin formalaşdırılması və əsaslandırılmasında istifadə edilməsi mümkündür. Əldə edilmiş nəticələrdən kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlıq subyektlərinin inkişaf mexanizminin müəyyənləşdirilməsində, stimullaşdırıcı amillərin kiçik sahibkarlığın inkişafına təsirinin müəyyənləşdirilməsində, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin stimullaşdırılması tədbirləri və onların təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin nəticələrinin aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya mövzusu üzrə tədqiqatın nəticələri elmi-nəzəri və praktiki konfranslarda müzakirə edilərək bəyənilmiş, mövzu üzrə 14 elmi məqalə və tezis nəşr edilmişdir. Kiçik sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı əldə edilmiş nəticələr 22 aprel 2021-ci tarixində Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Samux Dövlət Aqrar İnkişaf Mərkəzi tərəfindən istifadə üçün qəbul edilmişdir (arayış № 82, 22 aprel 2021-ci il).

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə, 124 ədəbiyyat siyahısı və 200319 işarədən ibarətdir. Giriş 6 səhifə olub 9774 işarədən, birinci fəsil 34 səhifə olub 59719 işarədən, ikinci fəsil 24 səhifə olub 45229 işarədən, üçüncü fəsil 43 səhifə olub 76054 işarədən, nəticələr 7 səhifə olub 9543 işarədən və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı 11 səhifə olub 13417 simvoldan ibarətdir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi 127 səhifə kompüter yazısıdır. Dissertasiyada 1 qrafik, 2 sxem və 10 cədvəl verilmişdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin **giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiqatın obyekti və predmeti, məqsəd və vəzifələri, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar şərh edilmiş, işin elmi yenilikləri, nəzəri-praktiki əhəmiyyəti öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin birinci fəslə **“Kiçik sahibkarlığın formalaşması və stimullaşdırılmasının nəzəri-metodoloji əsasları”** adlanır. Bu fəsildə kiçik sahibkarlıq anlayışının iqtisadi mahiyyəti ilə bağlı elmi baxışlar, kiçik sahibkarlığın dövlət tərəfindən stimullaşdırılmasını şərtləndirən amillər və kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlığın xüsusiyyətləri şərh edilmişdir.

Mürəkkəb iqtisadi kateqoriya olan sahibkarlıq uzun təkamül və təşəkküləmə yolu keçmişdir. İqtisadi ədəbiyyatda kiçik sahibkarlıqla bağlı müxtəlif baxışların fəaliyyətinin nəzərdən keçirilməsi və təhlili belə nəticə çıxarmağa imkan verir ki, kiçik sahibkarlıq anlayışının dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Bu onun özünün müasir sosial-iqtisadi məzmununu tam müəyyənləşdirməyə imkan vermiş olar. “Kiçik sahibkarlıq” anlayışının iqtisadi məzmununu müstəqil, təşəbbüskar, riskli və innovativ təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi gedişində ictimai istehsalın subyekti arasında formalaşan iqtisadi münasibətlərin məcmusu təşkil edir.

Kiçik sahibkarlıq anlayışı ilə yanaşı təcrübədə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyən olunması problemi də mövcuddur. Hazırda təsərrüfat fəaliyyətinin bu və ya digər subyektinin kiçik sahibkarlıq bölməsinə aid edilməsinə imkan verən və hamı tərəfindən qəbul edilən ümumi qayda mövcud deyildir. Bu, milli iqtisadiyyatların xüsusiyyətləri, habelə hər hansı bir ölkədə kiçik sahibkarlığın dövlət tərəfindən stimullaşdırılmasının spesifik cəhətləri ilə əlaqədardır. Demək olar ki, bütün ölkələrdə müəssisələrin kiçik müəssisələrə aid edilməsinin xüsusi həddləri müəyyənləşdirilmişdir. Beynəlxalq təcrübədə müəssisələri kiçik sahibkarlıqla bölməsinə aid edərkən bir qayda olaraq ya kəmiyyət, yaxud da keyfiyyət meyarlarından istifadə olunur və kəmiyyət meyarlarına üstünlük verilir. Keyfiyyət meyarlarına aşağıdakılar aiddir:

- müstəqil idarəetmə;
- yerli fəaliyyət məkanı;
- bütövlükdə sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin həcmnin nisbi mənada çox da iri olmaması.

Müəssisə bu keyfiyyət meyarlarından heç olmasa ikisinə cavab verdikdə o, kiçik biznesə aid edilir. Müəssisələrin keyfiyyət meyarları ilə yanaşılmasının üstünlüyü özünü onun nəzəri cəhətdən

əsaslandırılmasında müəyyən nailiyyətlərin qazanılmasında və müxtəlif müəssisələrə xas olan keyfiyyət meyarlarının nəzərə alınmasında göstərir. Lakin bu yanaşmanın çatışmazlığı da vardır. Firmadaxili informasiyaların əldə edilməsində çətinliklər olduğuna görə bu yanaşmadan təcrübədə istifadə edilməsi olduqca mürəkkəbdir.

Kəmiyyət meyarları statistik müşahidənin təşkili fəaliyyət üçün ümumi əlverişli şərait yaradılması və daha çox ehtiyacı olan sahibkarın dövlət tərəfindən müxtəlif formalarda stimullaşdırılması üçün sahibkarlıq kateqoriyalarını bir-birindən fərqləndirməyə imkan verir.

Ölkələrin əksəriyyətində müəssisələrin kiçik müəssisələr sırasına aid edilməsinin kəmiyyət meyarları kimi müəssisədə çalışan işçilərin sayı, illik dövriyyə, müəssisənin aktivlərinin kəmiyyət göstəricilərindən istifadə olunur. Kiçik sahibkarlıq orta və iri sahibkarlığa nisbətən aşağıdakı üstünlüklərə malikdir:

- qərarların qəbul olunmasında yüksək çevikliyə və operativliyə malikdir;
- istehsal və idarəetmə sistemlərində yeniliklərə həssasdır;
- xarici təsirlərə və yerli şəraitə tez bir zamanda uyğunlaşır;
- idarəetmə ilə əlaqədar xərcləri bir o qədər də çox deyildir;
- sərəncamında olan vəsait sürətlə dövr edir.

Bazar münasibətlərinin yüksək səviyyədə inkişaf etmiş olduğu ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, dövlətin kiçik sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırılması siyasət tarazlaşdırılmış iqtisadi artıma nail olunmasında yüksək nəticələr əldə edilməsinə imkan verir. Səmərəli bazar təsərrüfatının təşkili yalnız əmtəə və xidmətlər bazarlarında inhisarçı strukturlarla kiçik sahibkarlıq subyektləri arasındakı nisbət tarazlaşdıqda mühümdür. Odur ki, kiçik sahibkarlığın hərtərəfli stimullaşdırılması həyata keçirilən dövlət siyasətinin başlıca məqsədlərindən hesab olunur. Məhz bu, kiçik sahibkarlığın inkişaf etdirilməsində dövlətin iştirakının zəruriliyini müəyyən edir.

Kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlığın bir sıra xüsusiyyətləri vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu kənd təsərrüfatlarının xüsusiyyətlərindən – iqtisadiyyatın bu sahəsində torpağın başlıca istehsal vasitəsi olması; istehsalın mövsümi xarakter daşması və bununla əlaqədar olacaq əmək, maddi və maliyyə ehtiyatından qeyri-bərabər istehsal edilməsi; iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqaisədə kapitalın ləng

dövr etməsi; iş dövrü məhsulların istehsalı və satışı dövrlərinin bir-birinə uyğun gəlməməsi; təbii-iqlim şərait ilə əlaqədar əlavə risklərin mövcudluğu; məhsulların istehsalı prosesində bioloji və təbii amillərin iştirakı ilə və s. irəli gəlir. Ölkəmizdə istehsalın sahələr, təsərrüfatda-xili və regionlar üzrə ixtisaslaşmasında da kəskin fərqlər vardır ki, bunlar da məhsulların, xüsusilə də tez xarab olan məhsulların istehsalı, emalı, daşınması və saxlanması kompleks yanaşılmasını zəruri edir.

Kənd təsərrüfatlarının sahə xüsusiyyətləri ilə yanaşı, burada kiçik sahibkarlıq fəaliyyəti aşağıdakılarla səciyyələnir:

- Kiçik müəssisə daxilində bir neçə fəaliyyət növü bir-biri ilə qarşılıqlı sürətdə əlaqədardır. Çünki əksəriyyət hallarda bir kiçik müəssisə daxilində bir məhsullu inkişaf modelinə əsaslanmaq mümkün olmur;

- İqtisadiyyatın bu sahəsində kiçik sahibkarlıq subyektləri mümkün qədər ən yüksək müstəqilliyə nail olmağa cəhd göstərilir.

- Kənd təsərrüfatında müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərən kiçik sahibkarlıq subyektləri yerli bazarların çərçivəsindən kənara çıxmağa bil-mirlər.

Kənddə kiçik sahibkarlıq formaları bütövlükdə kiçik sahibkarlıq sektoruna həmçinin iri kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına münasibətdə bir sıra xüsusiyyətlərə malikdirlər.

Dissertasiya işinin ikinci fəslə **“Aqrar sahədə kiçik sahibkarlığın inkişafının mövcud vəziyyəti”** adlanır. Bu fəsildə kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlığın inkişaf səviyyəsinin təhlili, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin əsas iqtisadi göstəricilərinin dinamikası, kiçik sahibkarlığın stimullaşdırılması vəziyyəti öz əksini tapır.

Çoxsaylı və mürəkkəb iqtisadi proseslərlə səciyyələnən kiçik sahibkarlıq ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi və onun sosial-iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Ümumiyyətlə, sahibkarlıq, o cümlədən onun başlıca sahələrindən biri olan kiçik sahibkarlıq istehsalın xüsusi innovasiya formasıdır, müəyyən tarixi və sosial-iqtisadi şəraitdə həlledici üstünlüyə malik olur və bütün təkrar istehsalın dinamik inkişafına təkan verir. İstehsal münasibətlərində baş verən dəyişikliklər bazar konyunkturunun strukturuna təsir etməklə sahibkarlıq fəaliyyətinin səciyyəvi cəhətlərini və dəyişən şəraitə uyğunlaşması ilə bağlı özünəməxsus uyğunlaşdırıcı əlamətlərini də

meydana çıxarır. Bu baxımdan bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklər özünü kəskin şəkildə büruzə verdikcə sahibkarlığın imkanları genişlənir. Bütün bunlar sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi nəticəsinə də öz təsirini göstərir. Sahibkarlıq fəaliyyəti təsərrüfat davranışlarının məcmusu kimi xarakterizə edilməklə, potensial imkanlardan səmərəli şəkildə istifadə edilməsinə və daha yeni bazarlara daxil olma imkanlarının reallaşdırılmasını istiqamətlənir.

Kənd təsərrüfatının səmərəli inkişafını təmin etmək məqsədilə ixtisaslaşdırılmanın müxtəlif istiqamətdə aparılmasında kiçik sahibkarlıq subyektlərinin üzərinə mühüm vəzifələr düşür. Bu baxımdan hazırda sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan kiçik təsərrüfatlara, o cümlədən fərdi sahibkar, ailə kəndli və ev təsərrüfatları ailə təsərrüfatlarına dövlət dəstəyinin həcmnin artırılması, eləcə də məqsədli investisiya proqramlarının reallaşdırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi vacib məsələlərdəndir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının stimullaşdırılması, rəqabət qabiliyyətinin artırılması, əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının yerli istehsal hesabına ödənilməsi və ixracının genişləndirilməsi məqsədilə kompleks tədbirlərin genişləndirilməsinə ehtiyac var.

Araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, son beş ildə – 2015-ci illə müqayisədə 2019-cu ildə respublikada kənd təsərrüfatı istehsalı ilə məşğul olan fərdi sahibkarlıq subyektlərinin sayı 40,7% azalmışdır. Eləcə də kənd təsərrüfatı müəssisələrinin, dövlət kənd təsərrüfatı müəssisələrinin, kolxozların, kooperativlərin və özəl təsərrüfatların sayında müvafiq olaraq 2,8%, 2,2%, 50%, 22,5% və 3,8% azalma qeydə alınmışdır.

Qeyd edilənlər təsərrüfatların ümumi sayına da təsirsiz ötürülməmişdir. Belə ki, cəmi təsərrüfatların sayında azalma müqayisənin aparıldığı illərdə 9,3% təşkil etmişdir. 2016-cı illə müqayisədə 2018-ci ildə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin sayı 2,6%, artmışdır. 2015-ci illə müqayisədə 2017-ci ildə dövlət müəssisələrində artım 4,8%, kooperativlərdə isə 10,9% təşkil etmişdir. Kolxozların və fərdi sahibkarlıq strukturlarının sayında isə azalma qeydə alınmışdır – müvafiq olaraq 50% və 37,8% [cədvəl 1].

Təhlillər göstərir ki, bütün təsərrüfat kateqoriyalarının sayında müqayisə olunan dövrdə azalma müşahidə edilir. Təsərrüfatçılıq

subyektlərinin sayı istehsalat-təsərrüfat fəaliyyətinin ümumi nəticəsinə dolayı yolla təsir etsə də özünü əsas iqtisadi göstəricilərdə birbaşa biruzə vermir. Bu nöqteyi-nəzərdən sahibkarlığa əsaslanan təsərrüfatların fəaliyyətlərinə qiymət vermək üçün onların həcmi xarakterizə edən göstəricilərə nəzər salmaq vacibdir.

Cədvəl 1. Kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən subyektlərin sayı

İllər	Kənd təsərrüfatı müəssisələri	Dövlət müəssisələri	Kolxozlar	Kooperativlər	Özəl	Fərdi sahibkarlar
2015	1695	180	2	49	1507	1534
2016	1716	187	1	55	1519	1468
2017	1727	189	1	55	1523	955
2018	1751	168	1	45	1564	907
2019	1648	176	1	38	1450	910

Cədvəl DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir - <https://stat.gov.az>.

Fərdi sahibkar təsərrüfatlarının həcmi xarakterizə edən göstəricilərin dinamikası göstərir ki, 2015-2019-cu illərdə kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsində bütün illərdə azalma baş vermişdir. 2015-ci illə müqayisədə 2019-cu ildə azalma 58,5% təşkil etmişdir. Müvafiq olaraq orta hesabla bir təsərrüfata düşən kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsinin həcmi də azalmışdır – 30,2%. Məhsul istehsalında iştirak edən ailə üzvlərinin sayında da azalma qeydə alınmışdır, müqayisə olunan dövrdə göstərici 54,7% səviyyəsində azalmışdır. Bu göstəricilərdən fərqli olaraq bir ailə üzvünə düşən ümumi məhsulun dəyərində 2015-ci illə müqayisədə 2019-cu ildə kəskin artım baş vermişdir – 2,5 dəfə. Müvafiq dövrdə kənd təsərrüfatı təyinatlı əsas istehsal fondların dəyərinin artımı 22,1% təşkil etmişdir [cədvəl 2].

Məlum olduğu kimi, bütün ölkələrdə aqrar iqtisadiyyat əhalinin ərzaq təminatının yaxşılaşmasında, sosial sabitliyin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Odur ki, ölkəmizdə aqrar iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar qəbul olunan bütün sənədlərdə kiçik sahibkarlığın formalaşdırılması, dəstəklənməsi və inkişaf etdirilməsi qarşıya başlıca məqsəd kimi qoyulmuşdur. Çünki kiçik sahibkarlıq öl-kənin iqtisadi potensialının artmasına, yeni iş yerlərinin yaradılması

və deməli, məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsində mühüm əhəmiyyətə malik olmaqla, istehlakçı bazarının əmtəə və xidmətlərlə doldurulmasına səbəb olur.

Cədvəl 2. Fərdi sahibkar təsərrüfatlarının həcmi xarakterizə edən göstəricilər

Göstəricilər	2015	2016	2017	2018	2019	2019-cu ildə 2015-ci ilə nisbətən
Kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi, min ha	32530	29780	16631	15297	13494	41,5 %
Orta hesabla bir təsərrüfatda düşən kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi, ha	21,2	20,3	17,4	16,9	14,8	69,8 %
Məhsul istehsalında iştirak edən ailə üzvlərinin sayı, nəfər	5973	5666	3665	3532	2703	45,3 %
Əmək məhsuldarlığı - bir ailə üzvünə düşən ümumi məhsul, man	4315	4527	6330	6168	10994	2,5 dəfə
Kənd təsərrüfatı təyinatlı əsas istehsal fondları	14726	33622	31256	11668	17980	122,1 %

Cədvəl DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir - <https://stat.gov.az>.

Fərdi sahibkar təsərrüfatları üzrə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının fiziki həcm indeksinin təhlili göstərir ki, 2010-cu illə müqayisədə 2015-cü ildə göstərici 18,1%, 2016-cı ildə 21,1%, 2017-ci ildə 25,1%, 2018-ci ildə 31,0%, 2019-cu ildə isə 41,2% artmışdır. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının fiziki həcm indeksi bitkiçilikdə müvafiq illərdə 18,7%, 20,6%, 27,2%, 34,3% və 50,4%, heyvandarlıqda 17,4%, 21,4%, 23,2%, 28,0% və 33,5% təşkil etmişdir [cədvəl 3]. Bu onu göstərir ki, təhlilin aparıldığı illərdə ümumi məhsul istehsalında dinamik artım baş vermişdir.

Araşdırmalardan aydın olur ki, müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində kiçik müəssisələr, bütövlükdə təsərrüfat sisteminin mühüm elementləri kimi qalmaqdadır. Bu isə cəmiyyətin iqtisadi sistemində kiçik biznesin rolunun dəyişməsi ilə sıx əlaqədardır. Bu həm də bazar tələbatının dəyişməsi və elmi-texniki tərəqqinin yüksək inkişaf xüsusiyyətlərini göstərir.

yətləri ilə şərtlənir. Son illər kiçik sahibkarlığın iqtisadiyyatda rolu kifayət qədər keyfiyyət dəyişikliklərinə məruz qalmışdır. Belə ki, müasir şəraitdə kiçik sahibkarlar bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklərə reaksiya göstərməklə yanaşı eyni zamanda işgüzar təsərrüfat tsiklində baş verən dəyişikliklərə də çevik şəkildə uyğunlaşır. Artıq kiçik sahibkarlıq qurumları innovasiya proseslərinin aktiv iştirakçısı kimi çıxış edir və elmi-texniki tərəqqinin istehsalata tətbiqində mühüm rola malikdir.

Cədvəl 3. Fərdi sahibkar təsərrüfatları üzrə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının fiziki həcm indeksi (müqayisəli qiymətlərlə), 2010-cu ilə nisbətən, faizlə

İllər	Cəmi	bitkiçilik məhsulları	heyvandarlıq məhsulları
2015	118,1	118,7	117,4
2016	121,1	120,6	121,4
2017	125,1	127,2	123,2
2018	131,0	134,3	128,0
2019	141,2	150,4	133,5

Cədvəl DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir -<https://stat.gov.az>.

Fərdi sahibkar təsərrüfatlarının əsas iqtisadi göstəricilərinə nəzər saldıqda məlum olur ki, göstəricilər üzrə müxtəlif istiqamətli dəyişikliklər baş vermişdir. Bu təsərrüfatların sayı müqayisənin aparıldığı 2015-2019-cu illərdə 40,7%, zərərlə işləyənlərin sayı 78,6%, gəlirlə işləyən təsərrüfatların sayı 40,3% azalmışdır. Mənfəətin məbləğində 1,0% artım qeydə alınmışdır. Satışdan əldə edilən gəlir 2015-ci ilə nisbətən 2019-cu ildə 24,1%, o cümlədən bitkiçilikdə 31,9%, heyvandarlıqda isə 2,8% artım baş vermişdir. Müqayisə olunan dövrdə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun dəyəri 15,3% artımla nəticələnmişdir [cədvəl 4].

Təsərrüfat fəaliyyətinin yekun nəticəsini xarakterizə edən əsas göstəricilərdə – gəlir, mənfəət, əmək məhsuldarlığı və s. müsbət meyl müşahidə edilməkdədir. Aqrar sahədə fəaliyyət göstərən fərdi sahibkar təsərrüfatları üzrə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının və satışdan əldə edilən gəlirin səviyyəsində baş verən dəyişiklikləri qrafikdə əyani şəkildə görmək mümkündür.

Cədvəl 4. Fərdi sahibkar təsərrüfatlarının əsas iqtisadi göstəriciləri

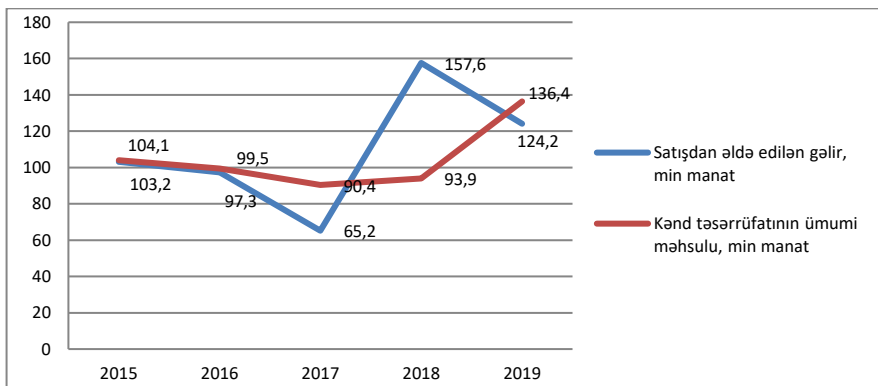
Göstəricilər	2015	2016	2017	2018	2019	2015-cü ilə nisbətən 2019-cü ildə, %-lə
Təsərrüfatların sayı, vahid ocümlədən:	1534	1468	955	907	910	59,3
gəlirlə işləyənlər	1520	1465	951	904	907	59,7
zərərle işləyənlər	14	3	4	3	3	21,4
Mənfəətin məbləği, min manat	7417	8691	4676	6303	7494	101,0
Satışdan əldə edilən gəlir, min manat O cümlədən:	19667	19132	12475	19657	24422	124,1
bitkiçilikdə	3817	5045	2544	3902	5036	131,9
Heyvandarlıqda	1796	1840	1613	1886	1847	102,8
Məhsul istehsalında iştirak edən ailə üzvlərinin sayı, nəfər	5973	5666	3665	3532	2703	45,3
Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu, (faktikisatış qiymətləri ilə), minmanat	25776	25648	23198	21784	29717	115,3
Əmək məhsuldarlığı, bir ailəyə düşən ümumi məhsul, manat	4315	4527	6330	6368	10994	254,8
Orta hesabla bir təsərrüfata düşən kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi, ha	21,2	20,3	17,4	16,9	14,8	69,8

Cədvəl DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir - <https://stat.gov.az>.

Belə ki, kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun dinamikası göstərir ki, bu göstərici 2015-ci ildə 2014-cü ilə nisbətən 4,1% artsada 2016-cı ildə əvvəlki ilə müqayisədə 0,5%, 2017-ci ildə 9,6%, 2018-ci ildə 6,1% azalmışdır. 2019-cu ildə 2018-ci illə müqayisədə yenidən artım qeydə alınmışdır - 36,4%. Satışdan əldə edilən gəlirlərin dinamikasında da müxtəlif meyillər müşahidə edilir. Konkret olaraq göstərici 2015-ci ildə 3,2% artmış, növbəti iki ildə müvafiq olaraq 2,7% və 34,8% azalmışdır. 2018, 2019-cu illərdə satışdan əldə edilən gəlirlər əvvəlki ilə nisbətən 57,6% və 24,2% artmışdır [qrafik].

Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə məhsul buraxılışına nəzər saldıqda aydın olur ki, 2015-ci ilə nisbətən 2019-cu ildə bu göstərici iqtisadiyyatın bütün sahələrində 19,6% azalmış, onun tərkibində fiziki şəxslər – fərdi sahibkarlar 57% artmışdır.

Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq üzrə məhsul buraxılışında isə 51,3% azalma, fiziki şəxslər – fərdi sahibkarlarda 76,3% artım baş vermişdir. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin məhsul buraxılışına görə payı 4,3-5,3% səviyyəsində olmuşdur (yalnız 2017-ci ildə bu göstərici 1.1% təşkil etmişdir) [cədvəl 5].

Qrafik. Fərdi sahibkar təsərrüfatları üzrə ümumi məhsul və satışdan əldə edilən gəlirin dinamikası, əvvəlki ilə nisbətən %-lə.

Cədvəl 5. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə məhsul buraxılışı, milyon manat

Göstəricilər	2015	2016	2017	2018	2019	2015-ci ilə nisbətən 2019-cu ildə, %-lə
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə – cəmi	6 072,6	5 951,7	5 986,3	4666,1	4884,7	80,4
ondan fiziki şəxslər – fərdi sahibkarlar	3 032,7	3 404,5	4 073,4	4620, 2	4760, 8	157,0
o cümlədən:						
kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	127,1	251,6	62,1	53,3	61,9	48,7
fiziki şəxslər – fərdi sahibkarlar	30,3	24,8	25,8	50,6	58,2	176,3
Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin məhsul buraxılışına görə payı, %-lə	4,3	4,8	1,1	5,3	4,7	X

Cədvəl DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir -<https://stat.gov.az>.

Respublika üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin əsas makro-iqtisadi göstəricilərinin dinamikası göstərir ki, bu təsərrüfat formalarında 2015-ci illə müqayisədə 2019-cu ildə yaradılmış əlavə dəyər 2,1 dəfə, orta aylıq nominal əmək haqqı 9,2%, əsas kapitalla investisiyalar 2 dəfə, məhsul buraxılışı 56,9% artmışdır. Yalnız işçilərin orta illik sayında azalma baş vermişdir – 2015-ci ilə nisbətən 2019-cu ildə 6,5% [cədvəl 6].

Cədvəl 6. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin əsas makro-iqtisadi göstəriciləri

Göstəricilər	2015	2016	2017	2018	2019	2015-ci ilə nisbətən 2019cu ildə
Yaradılmış əlavə dəyər, mln manat	1987,8	2928,0	3051,9	3136,4	1423,2	2,1 dəfə
İşçilərin orta illik sayı, min nəfər	87,6	100,9	101,9	101,7	85,1	93,5 %
Orta aylıq nominal əmək haqqı, manat	302,1	322,2	331,5	336,4	437,0	109,2 %
Əsas kapitalla investisiyalar, mln manat	807,2	1828,6	2064,8	2103,6	494,2	2,0 dəfə
Məhsul buraxılışı, mln.man	3 032,7	3 404,5	4 073,4	4620, 2	4760, 8	156,9 %

Cədvəl DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir -<https://stat.gov.az>.

Beləliklə, Azərbaycan iqtisadiyyatının aqrar sahəsində fərdi sahibkarlar, ailə kəndli və ev təsərrüfatları mühüm rol oynayır, xüsusi yer tuturlar və buna görə onların dövlət tərəfindən müxtəlif iqtisadi vasitələrlə dəstəklənmələrinə ehtiyacları vardır. Bu baxımdan kiçik sahibkarlığın stimullaşdırılması məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsəduyğun olardı:

- yeni fəaliyyətə başlayan kiçik sahibkarların dövlət tərəfindən müdafiə olunması;
- regionlarda və aqrar sahədə aşağı inkişaf səviyyəsi ilə fərqlənən yaxud üzərinə ağır sosial yük düşən fərdi sahibkarların dəstəklənməsi;
- kredit-maliyyə sisteminin, informasiya və əmtəələrin irəlilədilməsi infrastrukturlarının daha da təkmilləşdirilməsi;
- iri və xırda biznes arasındakı kooperasiya əlaqələrinin daha da təkmilləşdirilməsi;

- birtərəfli ixtisaslaşdırmanı aradan qaldırmaq məqsədilə regional səviyyədə əlavə tədbirlərin görülməsi;
- himayədarlıq siyasətinin həyata keçirilməsi;
- regionlar və ölkə səviyyəsində qarşılıqlı münasibətlərin seçilməsi və düzgün əlaqələndirilməsi;
- kiçik sahibkarlığın kadr təminatının yaxşılaşdırılması, elmin ən yeni nailiyyətlərindən, innovasiyalardan istifadə üçün onlara kömək göstərilməsi;
- kənd əhalisinin sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb edilməsi çərçivəsinin genişləndirilməsi;
- aqrar iqtisadiyyatda sahibkarlıq fəaliyyətinin struktur, regional və texnoloji baxımdan təkmilləşdirilməsi;
- aqrar iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulmasında, rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında və iqtisadi qloballaşma şəraitinə uyğunlaşmasında kiçik sahibkarlığın rolunun gücləndirilməsi;
- ölkənin sosial problemlərinin həllində kiçik sahibkarlığın fəaliyyətinin daha da yaxşılaşdırılması.

Dissertasiya işinin **“Kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlığın inkişafında stimullaşdırıcı tədbirlər və onların təkmilləşdirilməsi istiqamətləri”** adlanan üçüncü fəslində kiçik sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin dövlət tərəfindən stimullaşdırılması istiqamətləri, aqrar biznesin və kiçik sahibkarlığın qarşılıqlı inkişaf perspektivləri və kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlıq subyektlərinin dayanıqlı inkişaf istiqamətləri şərh edilir.

İqtisadiyyatın vacib sahələrindən olan kənd təsərrüfatında istehsal edilən məhsulların miqdarı ictimai-siyasi mühitə və dövlətin sabitliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bazar münasibətləri şəraitində kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalı bu iqtisadi sistemin prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərir və iqtisadiyyatın digər sahələri ilə eyni istiqamətdə inkişaf edir. Lakin bu sahənin bir sıra xüsusiyyətləri vardır. Təbii amil bunların içərisində ən vaciblərdəndir. Bu nöqtəyi-nəzərdən kənd təsərrüfatında böyük sahibkarlıq riski mövcuddur. Bu isə təsərrüfatçılığın son nəticələrinin gözlənilməzliyi ilə bağlıdır. Bu mərhələdə onun uğurlu inkişafı dəstək və tənzimlənmə tədbirləri olmadan mümkün deyil.

Kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlığın tənzimlənməsinin zəruriliyi əsasən aşağıdakı amillərlə bağlıdır:

- dövlət tərəfindən əmlak zamanətlərinin gücləndirilməsi ilə kənd təsərrüfatı istehsalının sürətlə artmasına zəmin yaranır, lakin əhəlinin sayı və müvafiq olaraq tələbatları da artır;
- kənd təsərrüfatı istehsalına maraq artsa da məhsuldarlığın artırılması üçün müəyyən hallarda vəsait çatışmazlığı müşahidə edilir;
- təsərrüfatçılıq subyektləri arasında, xüsusilə kiçik və iri həcmli müəssisələr arasında rəqabətdə əsasən iqtisadi gücü daha böyük olanlar üstün mövqe qazanır;
- əhəlinin artımının kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatı da artırdığından iqtisadiyyatın digər sahələri də aqrar sahə ilə qarşılıqlı əlaqələrin inkişafında maraqlı olur.

Araşdırmalar göstərir ki, istehsal resurslarından səmərəli istifadə baxımından dövlət həmişə istehsalçılara dəstəkdə maraqlıdır. Dövlət həmçinin sosial problemlərin həllində əhəmiyyətli rol oynayır, çünki sosial gəlirləri artırmadan alıcılıq qabiliyyətli tələbi formalaşdırmaq mümkün deyil.

Dünya təcrübəsində dövlətin iqtisadi proseslərə müdaxiləsi kiçik sahibkarlığın inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Kiçik sahibkarlığının mövcud vəziyyətini və inkişaf meyllərini tədqiqi nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, bu proses əslində iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin mühüm vasitəsi hesab edilir. Sahibkarlığın miqyası ilk növbədə ölkənin milli-təbii xüsusiyyətlərindən və eləcə də mövcud ənənələrindən bilavasitə asılı olur. Təhlil göstərir ki, keçid iqtisadiyyatını yaşayan ölkələrdə kiçik sahibkarlığın əhəmiyyəti və rolu xüsusilə yüksəkdir.

Araşdırmalara əsaslanaraq aşağıdakı nəticələri ümumiləşdirmək məqsədəuyğun olar:

1. Kiçik sahibkarlığın dövlət dəstəyinə ciddi ehtiyacı vardır. Odur ki, dövlət onların qayğısına qalmalı, səmərəli fəaliyyət göstərmələri üçün sağlam rəqabət mühiti, ilk dəfə öz biznesini qurmaq istəyənlərə şərait yaratmalı, innovasiyaları müdafiə etməlidir. Bunu digər amillərlə yanaşı, həm də kənd təsərrüfatında istehsalın daha çox riskli xarakter daşması zəruri edir;

2. Kiçik sahibkarlığın daha da inkişaf etdirilməsinin başlıca amillərindən olan dövlət dəstəyinin aşağıdakı istiqamətlərdə təkmilləşdirilməsi məqsəduyğun olardı:

- dövlət tənzimlənməsinin mühüm istiqamətlərindən olan və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının cari tələbatlarının ödənilməsində, geniş təkrar istehsalın fasiləsizliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynayan kredit verilərkən regionların təbii-iqlim şəraiti və iqtisadi imkanları nəzərə alınmaqla fərqli faiz dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi;

- aqrar sahə məhsullarının qiymətlərinin səviyyəsinə yersiz müdaxilələrin qarşısının alınması, istehsalçıların gəlirlərinin artırılması və sabit saxlanılması üçün stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi; əkin sahəsinin hər hektarına görə verilən kompensasiyaların ləğv edilməsi.

3. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyinin yaxşılaşdırılması sahəsində tədiyə qabiliyyətli tələbin stimullaşdırılması və əmlakın sığortalanması sahəsində işlərin daha da yaxşılaşdırılması.

Bütün bunlar, şübhəsiz ki, ölkəmizdə kiçik sahibkarlığın daha da inkişaf etdirilməsinə özünün müsbət təsirini göstərə və ərzaq probleminin həll olunmasında mühüm rol oynaya bilər.

Kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən müəssisələrin həcmcə quruluşu kiçik, orta və iri miqyaslı istehsalın birləşməsindən ibarətdir. İqtisadiyyatda irihəcmli və yüksək maliyyə tutumlu müəssisələrin mövcudluğu onların digər məhsul istehsalçılarını yönəltməyə çalışmaları ilə müşahidə olunur. Təcrübə göstərir ki, bu cür müəssisələr kimi müasirləşdirilmiş istehsalçılar təbii, tarixi, iqtisadi və demoqrafik amilləri nəzərə alaraq daha çox mənfəət əldə etməyə, rəqabətdə daim üstün mövqe tutmağa çalışırlar. Təbii ki, iri kənd təsərrüfatı müəssisələrinin bu baxımdan üstünlüyü daha səmərəli ixtisaslaşdırılmış istehsal münasibətlərinə malik olur və bazarda baş verəcək dəyişiklərə daha tez və çevik adaptasiya olur, xərcləri daha tez ödəmək qabiliyyətindədir və daha çox gəlir əldə edirlər.

Kiçikhəcmli təsərrüfatlarda əksinə, hətta maliyyə resurslarının kifayət qədər olması belə onların iri olmayan torpaq sahələrində yük-

sək məhsuldarlığa malik texnikanın, progressiv texnologiyanın tətbiqini səmərəli təşkil etməyə, əmək potensialını tam istifadə etməyə imkan vermir. Nəticədə kiçik təsərrüfatlar yüksək effektiv və gəlirli fəaliyyət imkanlarından məhrum olur. Ona görə də kiçik müəssisələrin fəaliyyətinə müxtəlif istiqamətlərdə dövlət dəstəyinin həyata keçirilməsi vacib məsələlərdəndir.

Bu baxımdan aqrar sahədə kiçik biznesin təsərrüfat fəaliyyətinin hüquqi – normativ tənzimlənməsi, onların iri müəssisələrlə qarşılıqlı münasibətlərinin şərtləri və formalarını təkmilləşdirməyə xidmət edir. Məlum olduğu kimi, təsərrüfat subyektləri arasında qarşılıqlı münasibətlər, qanunvericiliyin ümumi normaları ilə tənzimlənir. Bununla belə, xarici təcrübədə kiçik müəssisələrin iştirakı ilə qarşılıqlı münasibətlər kiçik biznesin maraqlarını qorumaq məqsədi ilə xüsusi qanunvericiliklə tənzimlənir.

Ölkədə kiçik sahibkarlığın vacib problemlərindən biri kreditləşmədir. Kreditlər yalnız girov və ya təminat əsasında verilir, hansıları ki, kiçik müəssisələr çox zaman bu məsələlərdə tərəddüdlə qarşılaşırlar. Kiçik müəssisələr tərəfindən əldə edilən kreditlər, demək olar ki, yüksək faizlə təklif edilir. Araşdırmalar göstərir ki, bilavasitə kiçik sahibkarlığa xidmət edən xüsusi banklar mövcud deyil. Ona görə də kiçik sahibkarlıq subyektləri ehtiyacları olduğu kredit vəsaitini vaxtında əldə etməkdə də çətinliklərlə üzləşirlər. Kredit əldə etməyin mümkünsüzlüyü, yaxud yüksək faiz dərəcəsi kiçik sahibkarların digər müəssisələrlə rəqabət aparmasına imkan vermir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, əslində iri müəssisələr kiçik müəssisələrlə əməkdaşlıqda maraqlıdır, belə əməkdaşlıq onların yeni texnoloji problemlərinin həllərinin tapılması və həll edilməsində, yeni bazarlara çıxışlarda yubanmalarını kompensasiya edir. Bu cür əməkdaşlıq bu və ya digər əməliyyatların risklərini kiçik tərəfdaşlarının üzərinə keçirməyə imkan verir. Digər tərəfdən bir çox iri müəssisələrin kiçik müəssisələrlə qarşılıqlı əməkdaşlığa da istəksizliyi proseslərinin baş verməsi də gözləniləndir.

Bazar iqtisadi münasibətləri sistemi yalnız əmtəələrin mübadiləsi üçün deyil həmçinin onların istehsalı, ictimai ehtiyacları uyğun istehsalın miqyası və strukturu üçün şərtləri müəyyənləşdirir. Bu, bazar amillərinin maddi elementlərin, təşkilati strukturların, istehsalın və

satışın müxtəlif tənzimləyicilərinin ərazi fərqlərinin nəzərə alınmasını tələb edir.

Qeyd edilənlərin ümumiləşdirilməsi kiçik sahibkarlığın inkişafı istiqamətində aşağıdakı tədbirlərin reallaşdırılmasını önə çəkir:

- müasir şəraitdə kiçik sahibkarlığın inkişafına təsir edən amillərin kompleks şəkildə nəzərə alınması;
- ixtisaslaşma istiqamətindən asılı olaraq kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlığın inkişaf prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- infrastruktur sahələrinin inkişafının dəstəklənməsi;
- kiçik sahibkarlıq qurumlarının xarici bazarlara çıxış imkanlarının stimullaşdırılması;
- kiçik sahibkarlığın maliyyə resurslarına olan ehtiyaclarının ödənilməsi üçün bu sahədə tələbatın müəyyənləşdirilməsi və tələbatın ödənilməsi tədbirlərinin reallaşdırılması;
- sığorta sisteminin tətbiqinin genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi.

Dissertasiyanın “Nəticə” bölməsində tədqiqatın mahiyyətindən irəli gələn elmi-təcrübi əhəmiyyətə malik təklif və tövsiyələr yer almışdır:

Dissertasiya işində aqrar sahədə kiçik sahibkarlığın stimullaşdırılması və inkişaf etdirilməsinin əsas istiqamətlərinin aşkar edilməsi məsələsi həll edilməklə aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

1. Müəyyən edilmişdir ki, kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlıq iqtisadi inkişafın əsas mənbələrindən biri kimi, ümumilikdə aqrar iqtisadiyyatın inkişafının aparıcı qüvvələrindən biridir. Çünki kiçik sahibkarlığın iqtisadi mahiyyəti özündə müxtəlif mülkiyyət formalarının və təsərrüfatçılıq subyektlərinin iqtisadi maraqlarının həyata keçirilməsini birləşdirir. Kiçik sahibkarlıq mövcud vasitələr və istehsal ehtiyatlarından səmərəli istifadə etməklə yaradıcı fəaliyyət vasitəsilə şəxsi məsuliyyətlə sahibkarlıq gəlirini əldə edən, sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektləri arasında sosial-iqtisadi münasibətlər sistemini inkişaf etdirən subyekt kimi özünü göstərir. Bu baxımdan sosial-institusional strukturlar vasitəsilə təşkilati-hüquqi münasibətlərin formalaşması, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətini, məzmununu və mahiyyətini daha dərinləndirən müəyyən etməyə imkan verir.

2. Kiçik sahibkarlığın iqtisadi məzmunu ümumi sahibkarlıqla oxşardır. Bu ümumi xüsusiyyətlər arasında fərqli cəhət çoxyönlümlü sosial-iqtisadi hadisələrdən ibarətdir. Kiçik sahibkarlıq öz riski və maddi məsuliyyəti ilə mənfəət əldə etmək məqsədilə vətəndaşların və onların könüllü birləşmələrinin müstəqil və təşəbbüskar iqtisadi fəaliyyətidir.

Kiçik sahibkarlığın inkişafı aqrobiznes strukturları ilə bilavasitə bağlıdır. Kiçik sahibkarlığın inkişafı və əsas səmərəlilik meyarı resursların rəşional istifadəsi, əhalinin sosial aktivliyinin və məşğulluğun yüksəldilməsi, elmi biliklərin maddiləşməsi, əmək resurslarının təhsil səviyyəsinin artırılması kimi sosial məsələlərdə öz əksinin tapır.

3. Ümumi sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusi bir növü olmaqla kiçik sahibkarlığın iqtisadi kateqoriya kimi mahiyyətinin müəyyənləşdirilməsi aşağıdakı metodiki yanaşmalara söykənir:

- kiçik sahibkarlıq təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin xüsusi bir növüdür, çünki bu fəaliyyət daha çox gəlir əldə etməyə və öz fəaliyyətində uğur qazanmağa istiqamətlənir;

- kiçik sahibkarlıq daim yeniliklərin, yeni axtarışların və yeni imkanların tətbiq olunmasını tələb edir;

- elmi yenilikləri əsas fəaliyyətlərdən biri kimi ehtiva edir;

- əmtəə-pul münasibətlərinin tam şəkildə həyata keçirilməsində bir sıra prinsiplərə və şərtlərə əsaslanır;

- təkrar istehsalın bütün mərhələlərində iştirak edir;

- riskli vəziyyətlərdə ən böyük mənfəət əldə etmək mümkün olduğu hallarda şəxsi məsuliyyətlə inkişafı önə çəkir

4. Kiçik sahibkarlığın mahiyyəti, bu prosesin subyekti kimi sahibkarın funksiyalarında özünü əyani şəkildə göstərir. Bu zaman aşağıdakılar əsas istiqamətlər kimi nəzərdə tutulur:

- mülkiyyət subyekti (mülkiyyətçi, icarəçi, icarədar, şərikli sahibkar və s.)

- iqtisadi fəaliyyətin subyekti. Bu özünü təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə görə, bilik və şəxsi məsuliyyət əsasında təşkilati, idarəetmə və kommərşiya qərarlarında özünü göstərir.

- müəyyən keyfiyyətlərilə, təşkilatçılıq bacarıqları ilə, aktiv fəaliyyəti ilə izah olunan özünüreallaşdırma və sərbəstlik istəyilə, şəxsi

maraqları ilə üst-üstə düşən sahibkarlıq fəaliyyəti kimi iqtisadi inkişafa təsir edir;

- sosial-iqtisadi dəyərlilərin daşıyıcısı kimi sosial-iqtisadi proseslərə müsbət mənada ciddi təsir edir.

5. Kiçik sahibkarlığın inkişafında kiçik biznesin ən vacib üstünlükləri aşağıdakılardır:

- iqtisadi-istehsalat (dinamiklik, çeviklik, bazarın çevik şəkildə və fasiləsiz təmin olunmasına yardım, xarici bazar mühitinə uyğunlaşma) fəaliyyəti;

- yeni texnika və texnologiyaların yaradılmasında operativ iştirak və tətbiq etmək imkanlarına nail olmaq.

6. Kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektləri əsasən ictimai-milləti əhəmiyyətli layihələrin həyata keçirilməsinə xidmət edən, onların (subyektlərin) şəxsi maraqlarını həyata keçirilən yerlərdə fəaliyyət göstərirlər. Bu ona dəlalət edir ki, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin maraqları müəyyən hallarda cəmiyyətin maraqları ilə üst-üstə düşür. Sahibkarlıq fəaliyyətin bu növünün əsas ziddiyyəti kimi, iqtisadi əlaqələrin səviyyəsində öz əksini tapır. Əsaslandırılmışdır ki, daxili ziddiyyət kimi, sahibkarın şəxsi riskinin yüksək dərəcəsi ilə onun məqsədi – sahibkar gəlirinə yönəlmə arasında nisbət ortaq maraq kimi çıxış edə bilər.

7. Kiçik sahibkarlıq və aqrobiznesin inkişaf məzmununun, məhiyyətinin və mexanizminin müqayisəsi göstərir ki, keyfiyyətə və kəmiyyətə bu, çoxölçülü bir prosesdir. Onun əsas xüsusiyyətləri sahibkarlıq subyekti şəxsində əmlakın dialektik birliyi, fərdi idarəetmə və nəzarətdən ibarətdir. Bu sübut edir ki, qeyd edilənlər sosial ehtiyacları təmin etmək, sahibkarlıq gəliri əldə etmək üçün müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin miqyası əsasında fəaliyyət göstərən bir növ sahibkarlıq fəaliyyətidir. Bu baxımdan kiçik sahibkarlıq formalarının fəaliyyəti yenilikçi və riskli əsaslara, təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin nəticələrinə tam iqtisadi məsuliyyət əsasında qurulur.

8. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, kiçik sahibkarlıq fəaliyyətini genişləndirmək məqsədilə dövlət və regional səviyyədə sosial-iqtisadi, təşkilati-hüquqi şəraitin formalaşdırılmasını təmin etmək, sahibkarlıq subyektlərinə maliyyə dəstəyi mexanizmini yaratmaq zəruri tədbir-

lördəndir. Bank strukturlarının, investisiya fondlarının, dövlət orqanlarının və kiçik müəssisələrin imkanlarını genişləndirə bilən maliyyə xidmətləri həyata keçirən strukturların fəaliyyətinin stimullaşdırılması məqsədəuyğun hesab edilə bilər.

Normativ-hüquqi təmin edilmə sahəsində kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyi sisteminin mahiyyəti, məqsədi və hüquqi təminatı kiçik sahibkarlığın inkişafına xidmətdən ibarətdir. Hüquqi zamanətlərin müəyyənləşdirilməsi isə sahibkarlıq fəaliyyətinin müdafiəsi və azadlığını, hüquqi anlaşılmaqların aradan qaldırılmasını, bu sektorun inkişafına mane olan müddələrin ləğv edilməsini təmin etməkdən, hüquqi bazanın davamlı olaraq təkmilləşdirilməsindən ibarət olmalıdır.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin, xüsusilə də təsərrüfatçılığın kiçik formalarının inkişafı məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

1. Aqrar sahədə kiçik sahibkarlığın inkişafına investisiya mühiti və risk amillərinin təsirini nəzərə alaraq sahibkarlıq subyektlərinin zəruri maliyyə resurslarına əlçatanlığını təmin edilməsi ən mühüm məsələlərdəndir, bu məqsədlə kənd kredit kooperativlər sisteminin yaradılması və inkişafına xüsusi diqqət ayırmaqla kiçik sahibkarlığın ilkin kapitalla təmin edilməsi, kənd kredit kooperativlərinə daxil olan sahibkarların vəsaitlərinin mərkəzləşdirilmiş şəkildə ehtiyacı olan subyektlərə yönəldilməsi, maliyyə infrastrukturunun formalaşması və təkmilləşdirilməsinə vəsaitlər ayrılması əsas tədbirlərdən hesab edilə bilər.

2. Kənd təsərrüfatının iqtisadi və təbii şəraitinin müxtəlifliyini və xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, kənd kredit kooperasiyaları ilə məşğul olan təşkilatlara hərtərəfli dəstəyin reallaşdırılması. Elmi-tədqiqatların həyata keçirilməsində, qabaqcıl təcrübənin yayılmasında, kənd kredit kooperativlərinin xidmət fəaliyyəti üzrə xüsusi proqramların tətbiq edilməsində dövlət dəstəyinin həyata keçirilməsi üçün büdcədən kənd kredit kooperasiyaların inkişaf fonduna əlavə vəsaitlərin ayrılması müsbət nəticələr verə bilər.

3. Kənd təsərrüfatında müxtəlif mülkiyyətli və həcmli təsərrüfatçılıq formaları fəaliyyət göstərdiyindən kiçik sahibkarlıq subyektlərinin digər kənd təsərrüfatı istehsalçıları ilə bərabər hüquqlu fəaliyyətini təmin etmək, xüsusilə onların fəaliyyətinin başlanğıcı dövründə

hüquqi zamanətin verilməsi zəruridir. Kiçik biznesin dəstəklənməsi ilə bağlı beynəlxalq və yerli təcrübəni nəzərə alaraq, sahibkarların kredit resurslarına çıxışını təmin etmək üçün istifadə edilə biləcək büdcə vəsaitləri əsasında zamanət fondunun yaradılması maliyyə resurslarına olan ehtiyacın aradan qaldırılmasının əsas vasitələriindən biri kimi qəbul edilə bilər.

4. Kənd təsərrüfatının az gəlirlə işləyən sahibkarlıq subyektlərinin aqrar sahənin inkişaf konsepsiyasında nəzərə alınmasına dünya təcrübəsində geniş yer verildiyini nəzərə alaraq kənd təsərrüfatında, o cümlədən kiçik sahibkarlıqda mövcud problemləri, dövlətin və əhəlinin müxtəlif qruplarının maraqlarını nəzərə almaq əsas məsələlərdəndir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün daha az xərclərlə təsərrüfatçılıq subyektlərinin inkişafı mexanizminin hazırlanması zəruridir.

5. Aqrar sahədə müxtəlif biznes strukturları və kiçik sahibkarlıq subyektləri əlavə dəyər yaradılmasında qarşılıqlı şəkildə iştirak edir, yəni dəyər zəncirinin istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak kimi müəhüm mərhələlərinin səmərəliliyi bu subyektlərin əməkdaşlığı sayəsində mümkündür. Bu baxımdan aqrar biznes və kiçik sahibkarlıq strukturlarının fəaliyyətinin inteqrasiya olunmuş şəkildə inkişaf etdirilməsi vacibdir.

6. Kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlıq subyektlərində uçotla bağlı problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində təkmilləşdirmə tədbirlərinə ehtiyac duyulur. Bu baxımdan Beynəlxalq Uçot Standartlarının geniş şəkildə tətbiqi bu sahədə rast gəlinən çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına yardımçı ola bilər.

7. Kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması yollarından biri istehsalın şaxələndirilməsidir. Şaxələndirmə tədbirləri kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə yanaşı, kiçik müəssisələrin maliyyə vəziyyətini qorumaq, məhsulların emalı və digər fəaliyyətlərini təşkil etmək baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

8. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin dayanıqlı inkişafına təsir edən amillərdən biri istehsal resursları ilə təmin olunma və onlardan səmərəli istifadə məsələləridir, bu baxımdan torpaq, əmək və maliyyə resurslarından daha səmərəli istifadəni stimullaşdırmaq üçün kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfindən istehsal olunan məhsulların onların iqtisadi maraqları nəzərə alınmaqla dövlət tədarükü sistemi vasitəsilə

alınmasını təmin etmək istehsalın nəticəsinə əvvəlcədən zəmanətin əsas istiqamətlərindən hesab oluna bilər.

Dissertasiya işinin mövzusu ilə bağlı aşağıdakı tezis və məqalələr dərc edilmişdir:

1. Kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlığa təsir edən amillər. Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları. Bakı: ATMU, 2017 № 2, s. 89-96

2. Особенности малого предпринимательства в сельском хозяйстве. РФ: Экономика и предпринимательство. 2017 № 4, Роспечать «Газеты. Журналы» s. 490-493

3. Kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlığın inkişaf istiqamətləri. Bakı: Azərbaycan Universiteti. İpək yolu. 2017 № 3. s.136-140.

4. Kiçik sahibkarlığın mahiyyəti və onun müəyyən edilməsinin meyar və göstəriciləri. Naxçıvan: «Naxçıvan» Universiteti. Elmi əsərlər. 2017. № 2 (5), s. 55-63.

5. Kənd təsərrüfatında innovativ biznesin inkişafı: problemlər və perspektivlər. Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları. Bakı: ATMU, 2017 № 3, s. 223-230

6. Kiçik və orta sahibkarlığa dövlət dəstəyinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri. Naxçıvan: «Naxçıvan» Universiteti. Elmi əsərlər. 2017. № 2 (5), s. 55-63

7. Aqrar iqtisadiyyatda fərdi təsərrüfatların yeri və rolu. Gəncə, ADAU, ADAU-nun Elmi Əsərləri. 2017 № 2, - s. 145-148

8. Kiçik biznesdə infrastrukturun inkişaf yolları. Gəncə, ADAU, ADAU-nun Elmi Əsərləri. 2017 № 1, - s. 137-138

9. Prospects for adapting foreign experience in taxation of small and medium enterprises in agriculture. Avstria, Vena. European Science Review, - 2020 № 7-8. s. 68-70

10. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsində lizinqdən istifadənin üstünlükləri. Gəncə, ADAU: “Aqrar elmin və təhsilin innovativ inkişafı: Dünya təcrübəsi və müasir prioritetləri”. Beynəlxalq elmi - praktik konfransın materialları, III cild, 23-24 oktyabr, - 2015, - s. 417-420.

11. Kiçik müəssisələrin inkişafında riskin rolu. “Ali təhsildə keyfiyyətin təminatı” Respublika Elmi Konfransı. Lənkəran: LDU, 2016, - s. 285-287.

12. Государственная поддержка малому бизнесу в сельском хозяйстве. “Приоритеты и пути развития экономики и финансов”. Международная научно-практическая конференция. Сочи: СГУ, 2016, с. 22-26

13. Turizm sahəsində kiçik sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi. Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları Beynəlxalq jurnal. Xüsusi buraxılış. Konfrans materialları. Bakı: ATMU, 2017, - s.136-142

14. İqtisadi, sosial və siyasi problemlərin həllində kiçik müəssisələrin rolu. “Strateji iqtisadi islahatlar: qabaqlayıcı vergi siyasəti” Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı: AMEA, 2017. – s.130-134

Dissertasiyanın müdafiəsi “26” yanvar 2022-ci il tarixində saat 16:00-da Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti və Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin ED 2.42 Birgə dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Atatürk prospekti 450, AZ 2000, Gəncə şəhəri, Azərbaycan

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin rəsmi internet saytında (www.adau.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 27 dekabr 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 17/12/21
Kağız formatı: (210x297) 1/4
Həcm: 42682 işarə
Tiraj: 100 ədəd